

Een beleid uit één stuk?

Continuïteit en discontinuïteit in de Duitse Flamenpolitik

WINFRIED DOLDERER

De discussie over de *Flamenpolitik* draaide lange tijd om de vraag wie in de relatie tussen bezetters en flaminganten het initiatief had genomen. De oudere geschiedschrijving had de Duitsers een louter passieve rol toebedeeld. Volgens Hendrik Jozef Elias en Franz Petri beperkte de *Flamenpolitik* er zich toe “in te gaan” op zagezegd Vlaamse wensen en verzuchtingen. Deze voorstelling van zaken werd door Lode Wils de grond ingeboord. In zijn baanbrekende studie *Flamenpolitik en activisme* (1974) en opnieuw in *Onverfranst, onverduits?* (2014) toont Wils aan dat de Duitsers helemaal geen passieve, maar integendeel een uitermate actieve rol hadden gespeeld door het activisme uit te lokken. De *Flamenpolitik* komt bij Wils uit de verf als een meesterlijk uitgekende strategie met de aan Duitse kant principieel onbetwiste bedoeling België te vernietigen en Vlaanderen te verduitsen. Deze stelling wordt op de spits gedreven door Bruno Yammine (2011) volgens wie er achter de *Flamenpolitik* niet alleen een masterplan schuilging, maar dit plan bovendien reeds tientallen jaren vóór de Eerste Wereldoorlog werd uitgestippeld. Yammine maakt ook geen onderscheid tussen *Flamenpolitik* en pro-activistische propaganda. Klopt dit beeld of is het misschien toch nog voor enige nuancering vatbaar?

OPMERKELIJKE CARRIÈRES

De Beierse *Hauptmann* Pius Dirr had zich wellicht in de verste verte niet verbeeld dat hij binnenkort de lotgevallen van de Vlamingen zou mogen helpen beredderen, toen hij in augustus 1914 werd gemobiliseerd en met de Duitse legers westwaarts trok. Er was ook nooit iets in huis gekomen van zijn carrière als grijze eminentie van de *Flamenpolitik*, was hij niet begin oktober in West-Vlaanderen gewond geraakt en voor een herstel opgenomen ten huize van de Kortrijkse brouwer en flamingant Arthur Pollet.¹

1. Voor het volgende W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt. Die Rezeption der Flamenfrage in der deutschen Öffentlichkeit und deutsch-flämische Kontakte 1890-1920*, Melsungen, 1989, pp. 43-47.

Politische Abteilung
bei dem
Generalgouverneur in Belgien

Brüssel, den 27. September 1815

Abb. E. k. 204

Sehr geehrte Herren!

Seine Exzellenz der Herr Generalgouverneur hat die Eingabe der Genter Gruppe wegen der Anwendung der niederländischen Sprache gerne entgegengenommen.

Wie Sie schon aus den Antworten ersehen haben werden, die auf ähnliche Eingaben der Ortsgruppen Lier und Antwerpen des Allgemeinen Niederländischen Verbandes erteilt wurden, ist Seine Exzellenz bereit, die sprachlichen Rechte des flämischen Volkes zu wahren, gemäß den Gesetzen des Landes und soweit immer es die derzeitigen Kriegsumstände erlauben.

Wollen Sie die Güte haben, dies nach Gelegenheit auch zur Kenntnis der Herren zu bringen, die mit Ihnen die Eingabe unterzeichnet haben.

Mit ausgezeichnetester Hochachtung!

Im Auftrage:

P. Dirr

Brief waarin de Duitse officier Pius Dirr, namens de Duitse gouverneur-generaal von Bissing in Brussel, aan de Gentse Jong-Vlamingen verzekert dat een Vlaamsvriendelijk (taal)beleid zal worden gevoerd. [ADV N, BE ADV N AC392, D8860(4/5)]

Wat hij in gesprekken met zijn gastheer en diens politieke vrienden over de Vlaamse kwestie te weten kwam, vond Dirr dermate boeiend dat hij er einde november twee rapporten over opstelde, het ene voor de toenmalige Beierse premier Georg von Hertling, het andere voor de opperbevelhebber van de Beierse troepen kroonprins Rupprecht. Hertling stuurde zijn exemplaar via Buitenlandse Zaken in Berlijn door naar von Bissing, de gouverneur-generaal van het bezette België. Van de kroonprins kreeg Dirr zijn opstel op 14 december terug met de aanbeveling het eveneens in Brussel in te dienen. Het vond daar onmiddellijk gehoor. Dirr werd op 24 december bij Moritz von Bissing ontboden om verslag uit te brengen. En hij mocht meteen blijven als lid van de *Politische Abteilung* en van de commissie voor Vlaamse aangelegenheden die vanaf januari 1915 het door de rijkskanselier gewenste Vlaamsvriendelijke beleid moest uitstippelen.

Zoals Dirr in een mum van tijd zijn ziekenbed in Kortrijk verwisselde met de cenakels van de Duitse politiek in Brussel, waren er nog andere opmerkelijke carrières in de beginperiode van de bezetting. Hans Friedrich Blunck, als *Justizoffizier* verbonden aan de *Kommandantur* in de Belgische hoofdstad, maakte daar einde november 1914 kennis met de Duits-Belgische advocaat Fritz Norden en de liberale flamingant Frans Bogaerts. Ook Blunck deelde zijn bevindingen mee aan de gouverneur-generaal die hem eveneens onmiddellijk tot adviseur benoemde. De protestantse dominee en legeraalmoezenier in Antwerpen August Schowalter werd lid van de commissie voor Vlaamse aangelegenheden omdat hij Nederlands kende en vóór de oorlog Hendrik Conscience had vertaald. De Duits-Nederlander Herman Felix Wirth, medewerker van de persdienst in Oost-Vlaanderen, omdat hij in november contact had gelegd met de Jong-Vlamingen.

Telkens een toevallige samenloop van omstandigheden: het is duidelijk dat de Duitsers geen blauwdruk voor een te voeren *Flamenpolitik* op zak hadden toen ze op 4 augustus 1914 België binnenvielen. Politieke en militaire instanties kregen in de loop van de tijd zeker een idee dat er met de Vlaamse beweging iets aan te vangen viel. Maar ze misten dossierkennis en contacten ter plaatse. Ze moesten het dus hebben van het advies van particulieren die reeds voor de oorlog met de Vlaamse zaak begaan waren of zich er onder de indruk van de oorlog mee gingen bezighouden.

Dat verklaart misschien het betrekkelijk hoge aantal medewerkers van het bezettingsbestuur dat van buiten de gevestigde administratieve structuren kwam. Dichters, filologen, professoren, kunstenaars, journalisten, vertegenwoordigers van politieke partijen en maatschappelijke groepen, allemaal zonder veel ervaring in bestuurszaken. De sociaaldemocratische econoom Heinrich Waentig die zelf een vooraanstaande functie had bekleed in het bezettingsbestuur, schreef na de oorlog een striemende afrekening met wat hij als het diletantisme aanvoelde van het in België gevoerde beleid: *“Daß man die Leitung der wichtigen Pressezentrale einem Bildhauer übertrug, der, hierin von einem Dichter unterstützt, nebenbei die Geschicke*

der Flamen lenkte, ist charakteristisch. Ein Ägyptologe und ein Mathematiker 'flamierten' die Universität Gent. Kurz und gut, jeder hielt sich für fähig, alles zu leisten."²

Wanneer is de *Flamenpolitik* van start gegaan? Op 2 september 1914 toen rijkskanselier Theobald von Bethmann-Hollweg de chef van de Duitse *Zivilverwaltung* in België op het hart drukte de "*culturele Vlaamse beweging*" zo mogelijk te steunen, toen nog vooral met de bedoeling de neutrale Nederlanders te paaien? Op 16 december 1914, toen de kanselier de aandacht van de gouverneur-generaal op de Vlaamse zaak vestigde en reeds de vernederlandsing van de universiteit Gent aankwaam opdat Duitsland zich de rol van "*natuurlijke beschermer en betrouwbare vriend*" van de Vlamingen zou kunnen aanmeten? In de jaren na 1890 toen de Duitsers zich met de Vlaamse beweging gingen moeien? Of reeds in 1813, toen Ernst Moritz Arndt, de geestelijke vader van het Duitse nationalisme, de opmerkelijke uitspraak deed: "*Zover er Duits en Vlaams gesproken wordt, daar is Duitsland.*"³

"DIETS" EN "DUITS"

Opmerkelijk is niet dat Arndt en zijn volgelingen de taal als het kenmerk bij uitstek van een natie beschouwden. Met dit idee stonden ze in het 19de-eeuwse Europa allesbehalve alleen. Opmerkelijk, want op het eerste gezicht in strijd met deze theorie, is het feit dat ze het stevast vertikten het Nederlands als aparte taal te erkennen. De overtuiging dat de bewoners van de Lage Landen gewoon Duitsers waren, was een constante in de Duits-nationale beeldvorming vanaf de vroege 19de eeuw tot in het Derde Rijk toen in een bloemlezing van Duitse dialectpoëzie onder de rubriek *Flamländer Mundart* een tekst van Hendrik Conscience werd afgedrukt.⁴

Wie daar duidelijk door geïntrigeerd raakte, was de Jongvlaamse leider Jan Derk Domela Nieuwenhuis. Domela was Pangermaan. Hij droomde van een Alteutonenbond, maar zag er Nederlanders en Vlamingen op gelijke voet met Scandinaviërs of Angelsaksers als zelfstandige tak van de Germaanse volkenfamilie. Bij zijn bezoeken aan Duitsland tijdens de oorlog bracht Domela dit onderwerp nu en dan ten berde en oogstte uiteenlopende reacties.⁵ De grote klassieke filoloog Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff gaf hem gelijk: Vlamingen waren volgens hem Germanen, maar geen Duitsers; een volk dat Rubens en Van Dijck had voortgebracht, had recht op erkenning van zijn culturele zelfstandigheid. Dezelfde geruststellende

2. H. Waentig, *Belgien* (= Auslandsstudien der Universität Halle-Wittenberg, 2de reeks, nr. 2), Halle, 1919, p. 27. De beeldhouwer was Albrecht Graf Harrach, de dichter Rudolf Alexander Schröder, de egyptoloog Friedrich Wilhelm von Bissing, de wiskundige professor Walter von Dyck.
3. B. Yammine, *Drang nach Westen. De fundamente van de Duitse Flamenpolitik*, Leuven, 2011, p. 37.
4. R. Erfurth, *Was du ererbst von deinen Vätern hast. Wesen und Bedeutung der deutschen Mundarten nebst ausgewählten mundartlichen Dichtungen*, Leipzig, 1941, p. 114.
5. Voor het volgende M. Van de Velde, *Geschiedenis der Jong-Vlaamse Beweging*, 's Gravenhage, 1941, pp. IV, VI en XV.

verzekering kreeg Domela ook van de theoloog Adolf von Harnack te horen.

Onthutsend verliep de ontmoeting met Heinrich Claß, voorzitter van het *Alldeutscher Verband*: “Hij ziet ons als *Auslanddeutsche*. Ik verzette mij krachtig”, noemde een verbouwereerde Domela. Ook de germanist Gustav Roethe, buitenlands lid van de Koninklijke Vlaamse Academie, eredoctor van de universiteit Leuven, gedurende de oorlog werkzaam in verschillende expansionistische verenigingen, was niet van mening dat de bewoners van de Lage Landen een eigen Germaans volk waren: “Hij beschouwt ons als onderdeel der Duitschers”.

Wat kon een taalkundige als Roethe aanvoeren om zo'n verbazingwekkende bewering te staven? Hij had er misschien op kunnen wijzen dat er ten tijde van Arndt en nog veel langer geen echte Duits-Nederlandse taalgrens bestond, althans op het niveau van de gesproken taal. In noordwestelijk Duitsland en oostelijk Nederland was de streektaal aan weerszijden van de politieke grens immers dezelfde.⁶ Zo kon de historicus Franz Petri in 1940 schrijven dat er tussen de Duitse en Nederlandse standaardtaal geen ‘natuurlijke’, maar alleen een ‘historisch geworden’ grens bestond: “*Nicht Natur und Abstammung, sondern lediglich eine verschiedene geschichtliche Entwicklung [hat] das deutsche und das niederländische Volkstum voneinander getrennt.*”⁷

Het idee dat naties producten zijn van historische ontwikkelingen, was evenwel met het romantisch geïnspireerde natiebeprij van Arndt en zijn volgelingen moeilijk te verzoenen. Taal was immers een uiting van de ‘volksgeest’, van een in wezen onveranderlijke, boven de wisselvalligheden van de geschiedenis alvast verheven essentie. Dat er dus in de vroege middeleeuwen geen verschil geweest was tussen Duits en Diets, was in het perspectief van “*Natur und Abstammung*” het enige wat telde.

6. Cf. J. Goossens, *Wat zijn Nederlandse dialecten?*, in: G. Geerts, *Taal of taaltje? Een bloemlezing taalpolitieke beschouwingen over het Nederlands*, Leuven, 1972, pp. 32-54.
7. F. Petri, *Die Niederlande (Holland und Belgien) und das Reich. Volkstum. Geschichte. Gegenwart*, Bonn, 1940, p. 19. Nochtans beklemtoonde Petri (o.m. p. 6) dat ten gevolge van deze historische ontwikkeling de Nederlanden intussen wel degelijk een eigen “*Volkstum*” voorstelden. In het Duitsland van 1940 was dat een ketterse opvatting die de auteur op een veeg uit de pan te staan kwam vanwege het ministerie van Propaganda. Daar vond men in juli 1940 het boekje ongeschikt voor publicatie, omdat er te veel politieke actualiteit aan bod kwam, maar ook wegens de “*starke Betonung eigener niederländischer Art*”. Ten slotte werd er een compromis gevonden: het boekje mocht weliswaar worden gedrukt, maar alleen ‘voor intern dienstgebruik’ binnen het leger verspreid; LWL archief Petri, ongeordend bestand: Franz Steinbach aan Petri, Bonn, 26 juli 1940; Röhrscheid-Verlag aan Petri, Bonn, 29 augustus 1940; Reichministerium für Volksaufklärung und Propaganda aan Röhrschein-Verlag, Berlijn (z.d). Over Petri, cf. K. Ditt, *Die Kulturraumforschung zwischen Wissenschaft und Politik Das Beispiel Franz Petri*, in: *Westfälische Forschungen*, jg. 46, 1996, pp. 73-176; M. Pitz, *Franz Petris Habilitationsschrift in inhaltlich-methodischer und forschungsgeschichtlicher Perspektiv*, in: D. Burkhard, G. Helmut, T. Ulrich (ed.), *Griff nach dem Westen. Die “Westforschung” der völkisch-nationalen Wissenschaften zum nordwesteuropäischen Raum (= Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas)*, 6), Münster, 2003, pp. 225-246.

DE ALDUITSERS

Er kwam niets in huis van het Duitsland waar Ernst Moritz Arndt van had gedroomd. Het in 1871 gestichte keizerrijk omvatte maar een gedeelte, zij het toch de grootste brok, van de Duitstalige bevolking in Midden-Europa. Het duurde twintig jaar totdat er een organisatie op het toneel verscheen die dit gebrek beloofde te verhelpen. Het *Alldeutscher Verband* wilde ijveren voor het bijeenbrengen van alle Duitsers in een groot gezamenlijk rijk wat betekende dat het de Europese landkaart voor een grondige herschikking vatbaar achtte.

De Alduitsers waren in zekere zin een vreemd gezelschap.⁸ Enerzijds op de hoogte van het imperialistische discours van hun tijd. Zij zagen de wereld beheerst door drie supermogendheden, het Britse Empire, het Russische Rijk en de Verenigde Staten met hun vazallen in de Amerikaanse hemisfeer. Om op termijn nog mee te tellen in de wereldpolitiek, had Duitsland dus geen andere keuze dan zelf tot een supermogendheid uit te groeien. Beslissend voor de Duitse toekomst was hoeveel honderden miljoen mensen er rond 1950 wereldwijd Duits zouden spreken – het Empire was voor de Alduitsers het even bewonderde als gehate voorbeeld.

Zij bepleitten dus behalve de verovering van een groot koloniaal imperium – “*Mittelafrika deutsch!*” – een Duitse hegemonie in Europa die ze zich in concentrische cirkels voorstelden. Daarbij zou het Duitse keizerrijk de kern vormen van een Grootduitse Bond, een confederatie op politieke, militaire en economische grondslag met de ‘Duitse’ staten Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland. Als tweede, ruimere kring stelden zich de voorstanders van dit concept een louter economisch verbond voor, een tolnie die de hele ruimte zou omvatten van Scandinavië tot het Ottomaanse Rijk: “*Mitteleuropa*”.

Aan de andere kant waren de Alduitsers politieke romantici. Getuige daarvan onder meer een debat in het verbondsblad, de *Alldeutsche Blätter*, waarbij in de herfst van 1904 over drie nummers heen de kwestie aan bod kwam of er in Noord-Duitsland het Platduits in de ‘Aldietse’ spelling van Antwerpenaar Constant Jacob Hansen als voertaal van onderwijs en bestuur diende ingevoerd te worden.⁹ Een bizar idee dat nochtans door Max Robert Gerstenhauer met evenveel klem als grote ernst werd verdedigd.

Gerstenhauer was de deskundige van het verbond voor ‘Nederduitse’ zaken in het algemeen en meer bepaald voor Vlaanderen en Zuid-Afrika, één van de grote tenoren van het Alduitse Vlaanderen-discours. Wat hen allemaal kenmerkte, was het romantisch-doctrinaire natiebegrip dat we van Arndt en zijn tijdgenoten uit de vroege 19de eeuw kennen, de weigering rekening te houden met historische ontwikkelingen als factor van natievorming, de vereenzelviging van ‘Duits’ en ‘Diets’.

8. Voor het volgende W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, pp. 15-18.

9. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, pp. 21-22.

In de waaier van Duits-nationale visies op de Nederlanden was dit het kenmerk bij uitstek waardoor het Alduitse standpunt zich onderscheidde.

Het tijdschrift *Germania* waarmee de Alduitsers vanaf 1898 een Vlaams publiek poogden op te vrijen, weerspiegelde de tweeslachtigheid van hun wereldbeeld.¹⁰ Het combineerde beschouwingen over versterkte economische samenwerking onder meer door een Duits-Nederlandse tolunie, over de economische perspectieven van de Kempische steenkool of een Vlaamse hogeschool met pleidooien voor een Duitse 'wereldmacht', anti-Britse en anti-Slavische oprispingen en ontboezemingen van een 'utopisch imperialisme'¹¹, dit alles doordeemd met een mengelmoes van racisme en Germaanse mythologie.

Amper vier decennia later zou dit brouwsel tijdelijk de staatsideologie worden in Duitsland. In het keizerrijk was dat evenwel nog geenszins het geval. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat het tijdschrift nooit meer dan een veertig- tot honderdtal abonnees telde¹² en volgens de Alduitser Kurd von Strantz met name in Duitsland zo weinig respons vond "*dat we het met zwaar verlies moesten opgeven*".¹³ Dat het uit de Vlaamse beweging niet krachtig de wind van voren kreeg, kan erop wijzen hoe onbelangrijk het daar werd geacht.

Valt er een rechtstreekse lijn te trekken van de Alduitse bemoeienissen met de Vlaamse zaak naar de *Flamenpolitik* twee decennia later? Er was inderdaad een tiental Vlaamse medewerkers van *Germania* die in het activisme verzeild raakten.¹⁴

Regierungsrat Max Robert Gerstenhauer. [ADVN, VB 5032]

10. Cf. de grondige en diepgaande analyse van B. Yammine, *Drang nach Westen [...]*, pp. 137-204.

11. B. Yammine, *Drang nach Westen [...]*, p. 162.

12. B. Yammine, *Drang nach Westen [...]*, p. 139.

13. J. Gotovitch, La légation d'Allemagne et le mouvement flamand entre 1867 et 1914, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, nr. 2, 1967, pp. 438-478; hier p. 462.

14. B. Yammine, *Drang nach Westen [...]*, p. 201, noemt Frans Reinhard, Maurits Jossen, Lodewijk Dosfel, Jef Hinderdael, Jan Matthijs Brans, Julius Obrie, Frans Van den Weghe, Antoon Moortgat, Eugeen Van Oye, Emiel Ver Hees. Jozef Haller von Ziegesar, de Vlaamse adoptiefzoon van de Duitse baron von Ziegesar, rekent Yammine, p. 202, tot de Duitse medewerkers. Overigens was ook Fritz Norden, in november 1914 een van de Brusselse informaten van Blunck, als 19-jarige knaap bij *Germania* betrokken geweest.

Aan Duitse kant waren er tijdens de oorlog weliswaar heel wat Alduitsers die aan pro-activistische propaganda deden. We kennen evenwel maar vier acteurs van het Duitse bewind in België van wie we weten dat ze ook lid waren van het *Alldeutscher Verband*: Max Robert Gerstenhauer als perscensor in Antwerpen, generaal August Keim als militair gouverneur in Limburg, dominee August Schowalter als aalmoezenier in Antwerpen, ritmeester Paul Simons als medewerker van het militair bestuur. Schowalter en Simons zijn trouwens reeds in 1915 uit België verdwenen, Schowalter als slachtoffer van de veldtocht die de *Politische Abteilung* tegen Duitse sympathisanten van de Jong-Vlamingen voerde. Het merendeel van de activisten werd pas geronseld door de inspanningen van het bezettingsbestuur, door de *Flamenpolitik* zelf dus. Het merendeel van de Duitse bewindvoerders was niet betrokken geweest bij de Alduitse bemoeienissen met de Vlaamse beweging, maar was er pas door de oorlog mee in aanraking gekomen.

Trouwens waren de Alduitsers er ook niet in geslaagd een continuïteit in stand te houden in hun Vlaamse relaties. Weliswaar was het tijdschrift *Germania* tot begin 1905 een zieltoegend bestaan beschoren en kwam Pol De Mont in oktober 1905 en juni 1906 nog een reeks spreekbeurten houden. Maar voor de rest was er van de Vlaamse beweging sinds het einde van de Boerenoorlog in 1902 in Alduitse publicaties duidelijk minder sprake dan in de jaren voordien. Dat had zeker te maken met de dood in 1901 van baron Adolf von Ziegesar, de belangrijkste Alduitse zegsman in Brussel die zelfs op twee Alduitse congressen "*namens de Vlamingen*" het woord had gevoerd bij ontstentenis van belangstellende echte Vlamingen.¹⁵ Maar het was ook te wijten aan het feit dat voortaan de grote onderwerpen van de imperialistische wereldpolitiek, de opeenvolging van internationale crisissen rond Marokko en de Balkan, de Alduitse aandacht zienderogen opeisten.¹⁶

Het was dan ook in dit verband dat na de tweede Marokko-crisis in 1911 Vlaanderen opnieuw in de Alduitse kijker kwam. Beschikte de Vlaamse beweging over de macht of ook maar de wil om België in een militaire confrontatie de Duitse kant te doen kiezen? Zo luidde nu de vraag die de Alduitsers ontkennend beantwoordden waardoor hun Vlaanderen-beeld duidelijk versomberd raakte. Opeens waren de Vlamingen geen rasechte Nederduitsers meer, maar een klerikaal zootje onder de Franse knoet, en zullen we desnoods "*België tegen wil en dank uit de klauwen van de Gallische haan bevrijden*".¹⁷

Er was wel, voor zover we kunnen vaststellen, een kenschetsend verschil tussen deze tweede fase van de vooroorlogse Alduitse belangstelling en de eerste

15. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, pp. 23-27.

16. Cf. M. Peters, *Der Alldeutsche Verband am Vorabend des Ersten Weltkrieges (1908-1914)*, Frankfurt, 1992.

17. K. von Strantz, *Das Deutsche Reich und der Kongo*, in: *Alldeutsche Blätter*, jg. 21, 2 december 1911, nr. 48, p. 409.

van 1894 tot 1901, namelijk het ontbreken van rechtstreekse contacten. Weliswaar kwam Vlaanderen in het Alduitse discours weer sterker aan bod, maar er kwam geen samenwerking meer tot stand van Alduitsers en flaminganten rond een bepaald project zoals destijds *Germania*.

Over de bruikbaarheid van de Vlaamse beweging waren de Alduitse meningen ook na het begin van de oorlog verdeeld. In een gesprek met gouverneur-generaal von Bissing op 17 december 1914 stelde Theodor Reismann-Grone dat de Duitsers België na de oorlog misschien weer zouden moeten ontruimen, maar dat het daarom zoveel te belangrijker was nu al de Belgische staat door steun aan de Vlamingen en een bestuurlijke scheiding te ontmantelen.¹⁸ Daarentegen kreeg een Duitse bezoeker in januari 1915 van de Alduitse generaal Keim in Hasselt te horen dat die geen brood zag in samenwerking met de Vlaamse beweging, maar de voorkeur gaf aan Walen en Franstaligen. Die waren volgens hem gemakkelijker te benaderen dan de Vlamingen.¹⁹

Toen de Jongvlaamse leider Domela Nieuwenhuis twee jaar later in Berlijn met Keim bijeenkwam, bleek diens houding ongewijzigd: "*Hij sprak met geringschatting over den ontbrekenden moed der Vlamingen.*" Keim wou heel België annexeren en er een dictatuur instellen, maar *Flamenpolitik* vond hij flauwekul.²⁰

DE FLAMENPOLITIK ALS TWISTAPPEL

In de late zomer van 1914 barstte bij het Duitse publiek een debat los over de 'oorlogsdoeleinden' dat geheel en al op de leest geschoeid was van het Alduitse expansieprogramma van twee decennia voordien. Er werd een Duitse hegemonie in Europa bepleit, enerzijds door gebiedsuitbreiding, anderzijds door de economische, politieke en militaire overheersing van een ring van satellietstaten, waaronder uiteraard België, maar ook Nederland.²¹ Het kon erop lijken alsof een verdoken doordeseming van de hele maatschappij met Alduits gedachtegoed opeens voor de dag was gekomen.

Hoe was het anders te verklaren, dat de sinds 1911 in Vlaanderen geïnteresseerde publicist Franz Fromme van wie we uit de tijd vóór de oorlog geen uitspraak kennen die erop zou wijzen dat hij toen al de Nederlanden als wingewest voor Duitse expansiebehoeftes zou hebben beschouwd, zich tijdens de oorlog tot fervent voorstander van het Jongvlaamse project ontbolsterde en zelfs de verdrijving bepleitte van de Walen uit door Duitsland aan te hechten Waalse gebieden?²²

18. S. Frech, *Wegbereiter Hitlers? Theodor Reismann-Grone. Ein völkischer Nationalist (1863-1949)*, Paderborn, 2009, p. 226.
19. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, p. 51.
20. M. Van de Velde, *Geschiedenis der Jong-Vlaamsche Beweging [...]*, p. XI.
21. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, pp. 54-68.
22. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, pp. 103-104.

Hoe kwam het dat de Nederduitse filoloog Conrad Borchling op 9 oktober 1914 in Hamburg een voordracht hield waarin hij eiste het *“rampzalige verbond tussen het Waalse en Vlaamse volksdeel”* ongedaan te maken en de oprichting bepleitte van een *“zelfstandige Vlaamse staat”*, liefst niet als *“Vlaamse provincie van Duitsland”*, maar als lid van een grote Germaanse bond?²³ In januari 1915 eiste Borchling zelfs de francofonie in Vlaanderen *“radicaal uit te roeien”*.²⁴ Had de professor daarmee het masker laten vallen?

Borchling was een deskundige op het gebied van het Middelnederduits, de taal van de Hanze tussen de 14de en 16de eeuw. Uiteraard koesterde hij belangstelling voor de historische en culturele banden tussen de Hanze-ruimte en de Nederlanden. In 1912 zorgde hij voor de oprichting van een Nederlands lectoraat aan zijn instituut voor Germaanse taal- en letterkunde in Hamburg. De Vlaamse germanist Gilbert De Smet getuigde over Borchling dat hij *“in der Periode des Alldeutschen Verbandes an der Selbständigkeit und Eigenständigkeit der westlichen Nachbarsprache nie Zweifel hat aufkommen lassen”*.²⁵ Op de 25-jaar-viering van de Koninklijke Vlaamse Academie in 1911 hield Borchling een spreekbeurt waarin hij betoogde dat de hernieuwde belangstelling voor de Platduitse tongvallen in Noord-Duitsland een *“vaste brug”* vormde naar Vlaanderen.²⁶

Dat dit reeds een uiting zou geweest zijn van ongebreideld expansionisme, is alvast geen dwingende interpretatie. Veeleer kunnen we aannemen dat de radicalisering van professor Borchling evenals die van Franz Fromme en zoveel andere Duitse geleerden en intellectuelen in de herfstmaanden van 1914 een gevolg was van de oorlog zelf. De beschavingsbreuk die de geweldervaring ook voor betrokken waarnemers vanop afstand betekende, deed het politieke discours al gauw radicaliseren. Met het gevolg dat denkbeelden over Duitse machtsuitbreiding die tot dan toe in Alduitse kringen werden gecultiveerd, opeens in het grote publiek schering en inslag waren. De regeringspropaganda dat een vredelievend Duitsland ten prooi was aan een vuige agressie – waar patriottische Duitsers uiteraard in geloofden – kwam daarbij te pas.

Was niet een Duitse heerschappij over Europa het meest afdoende middel om een herhaling te voorkomen? Zou een onafhankelijk België na de oorlog nog neutraal zijn of niet veeleer het kamp van de westerse mogendheden gaan versterken? En viel daar niet de dwingende conclusie uit af te leiden dat er nooit meer een onafhankelijk België mocht bestaan? We vinden deze redenering gespiegeld in

23. C. Borchling, *Das belgische Problem* (= Deutsche Vorträge Hamburgischer Professoren 4), Hamburg, 1914, p. 28.
24. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, p. 118.
25. G. De Smet, *Conrad Borchling und die Niederlande*, in: *Professor Dr. Conrad Borchling. 20. März 1872 – 1. November 1946*, Neumünster, 1972, pp. 56-64; hier p. 58.
26. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, p. 29.

Leo de Smet
Kaart 19/6
B/133.

Deutsche Vorträge Hamburgischer Professoren

4.

Conrad Borchling

Das belgische Problem

9. Oktober 1914

Mit einer Karte im Text

Hamburg
L. Friederichsen & Co.
(Dr. L. u. M. Friederichsen)
1914

Preis 50 Pfennig

Der Reinertrag ist für die Hamburgische Kriegshilfe bestimmt

Buchhandlung
RUD. ACKERMANN
29, Groenplaats, 29
ANTWERPEN

Voorblad van een publicatie door de Duitse filoloog Conrad Borchling, waarin wordt gepleit voor een onafhankelijke Vlaamse staat, als lid van de Duitse Bond. Mettertijd zou de auteur zijn standpunt nog radicaliseren en pleiten voor het totale liquideren van de francofonie in Vlaanderen. (Leo De Smet was journalist en activist, nadere biografische gegevens ontbreken.) [ADVN, VB5068]

een brief die de Jongvlaamse leider Domela Nieuwenhuis in het laatste oorlogsjaar aan een Duitse vriend schreef: *"Als Vlaanderen met Wallonië in een unie blijft, dan is België hersteld, dan blijft die Vlaanderen-Wallonië-staat tegenover de Germanen staan (...) en in den eerstvolgenden oorlog staan de kanonnen der Entente in de buurt van Aken en schieten op Krupp en het Rijnlandsche nijverheidsgebied (...) Gij sticht dan een stormram tegen Duitschland – een landingsplaats voor Englands vloot, een voorwal voor Frankrijk. België is nooit anders dan een gevaar voor Duitschlands zekere toekomst."*²⁷

De verwoestende werking van de oorlog op de Duitse politieke cultuur valt nauwelijks te overschatten. De expansionistische propaganda onttaarde in een verbeterde strijd van een almaar meer heetgebakerde conservatieve opinie tegen al wie – ook in de regering – niet onvoorwaardelijk geloofde in een 'Duitse vrede'. Voor het eerst ontstond er in de Duitse maatschappij een rechts radicalisme op massale schaal, een vóór de oorlog onbekend verschijnsel. Als spreekbuis van het keiharde expansionisme zag in september 1917 de *Deutsche Vaterlandspartei* het licht. Ze groeide spoedig uit tot 1,25 miljoen leden, een voorafschaduwning van een fascistische massabeweging. In deze strijd om de 'oorlogsdoeleinden' vormde de *Flamenpolitik* een belangrijke inzet.

De hedendaagse waarnemer heeft moeite de onverzoenlijkheid te begrijpen waarmee 'gematigden' en 'radicalen', 'soepelen' en 'onverzettelijken', in dit geschil tegenover mekaar stonden. In de grond waren ze het er immers over eens dat België na de oorlog liefst op een of andere manier binnen een Duitse invloedssfeer zou blijven. Hun meningsverschil gold een tactische kwestie die ze evenwel kennelijk als fundamenteel ervoeren: Moest het Duitse beleid al dan niet rekening houden met de ontwikkeling van de politieke en militaire omstandigheden?

De Jong-Vlamingen en hun Duitse supporters waren daar vierkant tegen. Om de haverklap kwamen ze aandragen met de eis dat België onmiddellijk moest worden vernietigd en een koninkrijk Vlaanderen gesticht. De 'soepelen' hadden daarentegen geen boodschap aan een beleid van nog meer voldongen feiten dan de bestuurlijke scheiding. Enkelen van hen beseften ook hoe onpopulair hun *Flamenpolitik* was en koesterden de weliswaar ongegronde hoop dat een gefederaliseerd België onder Duitse voogdij voor de bevolking evenals de geallieerden gemakkelijker aanvaardbaar zou zijn dan een vernietigd België.²⁸

Mettertijd raakten politieke en militaire Duitse gezagdragers in een machtsstrijd gewikkeld die in felheid soms nauwelijks moest onderdoen voor de campagnes van de uiterst rechtse oppositie in Duitsland. Gent ontwikkelde zich tot een

27. ADVN, D16281(1): Brief van Domela aan Bölke, Gent, 24 augustus 1918.

28. Het grondwetsontwerp voor de beoogde 'Belgische Unie' dat een Duitse commissie in 1918 uitstippelde, voorzag trouwens in een zo verregaande afbraak van het centrale gezag dat er tussen federalisering en vernietiging geen groot verschil meer zou hebben bestaan. Cf. voetnoot 38.

concurrerend centrum van de *Flamenpolitik* waar de gouverneur-generaal weinig te zeggen had en de militaire overheid van het etappegebied de Jong-Vlamingen de hand boven het hoofd hield. Dezen lieten niet minder dan hun Duitse vrienden niets onverlet om de *Politische Abteilung* een hak te zetten.

Zo sluisde in 1916 het *Marineamt* in Zeebrugge een Jongvlaams verzoekschrift door naar de keizer. Eveneens tot ontsteltenis van de bevoegde instanties in Brussel greep de Jong-Vlaming Emile Dumon in maart 1917 de roemruchte reis van een activistisch gezelschap naar Berlijn aan om de kanselier tijdens de receptie zonder medeweten van de overige delegatie een memorandum voor het koninkrijk Vlaanderen toe te stoppen. De *Politische Abteilung* had dit bezoek eigenlijk vooralsnog geheim willen houden. Maar de correspondent van de liberale *Frankfurter Zeitung* had er tijdig lucht van gekregen, wellicht door toedoen van de persafdeling waar heel wat sociaaldemocraten de wacht uitmaakten. Ook van links ondervonden dus de beleidsmakers in Brussel tegenkanting uit eigen gelederen.²⁹

In zijn rapporten voor de regering schreef baron von der Lancken, chef van de *Politische Abteilung*, nu en dan dat hij ook de Jong-Vlamingen een waardevolle kracht vond.³⁰ In de praktijk probeerden hij en zijn medewerkers zienderogen Domela stokken tussen de wielen te steken.³¹ Zij kelderden de *Vlaamsche Post*, slaagden er in april 1917 in de tegendraadse dominee een reisverbod te doen opleggen en ruimden zoveel mogelijk van zijn Duitse bewonderaars van de baan. Het eerste slachtoffer was in augustus 1915 Schowalter

Geneesheer Emile Dumon was lid van de Raad van Vlaanderen.
[ADV.N, VB 5032]

29. Archivamt des Landschaftsverbands Westfalen-Lippe (LWL), Münster, fonds Franz Petri, ongeordend bestand: Die Flamenpolitik des Ersten Weltkrieges (getypt en gestencild rapport 1943), pp. 35-36 – Petri kon in 1943 nog twee inmiddels niet meer beschikbare rapporten raadplegen van telkens enkele duizend bladzijden die Robert Paul Oszwald en Pius Dirr in de jaren twintig over de geschiedenis van het Duitse bestuur in België hadden opgesteld.
30. F. Wende, *Die belgische Frage in der deutschen Politik des Ersten Weltkrieges*, Hamburg, 1969, pp. 83 en 113-114.
31. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, pp. 94-95.

in Antwerpen. Begin 1917 sneuvelde generaal Wolfgang von Unger, chef van de etappe-inspectie in Gent³², en ten minste nog een derde Domela-vriend, Kurt Kerlen, moest het eveneens ontgelden.

Hoe scherp de tegenstellingen binnen het bezettingsbestuur nu en dan waren, illustreert een episode uit de herfst van 1916 toen Friedrich Wilhelm von Bissing, zoon van de gouverneur-generaal, een antisemiet en annexionist, "luid over alle tafels" zou hebben geroepen dat de *Politische Abteilung* uit "hoogverraders" bestond. Na de oorlog zou von Bissing schrijven dat het allemaal "Joden" en "Jodenknechten" waren die in Brussel de wacht hadden uitgemaakt.³³ Het was nagenoeg de geest van een mentale burgeroorlog die we in 1918 opnieuw gespiegeld vinden door Domela: "Als de Oberste Heeresleitung ons niet redt, zijn wij verloren. De Duitsche politici zullen ons in de steek laten. Joden, Jodengenooten, Flaumachers en ellendelingen van elken slag heerschen in de Duitsche politiek."³⁴

Drie cesuren kenmerken het verloop van de gebeurtenissen tot de zomer van 1918: de aankondiging van de Duitsers einde 1915 dat ze in Gent een Nederlandstalige universiteit gingen stichten waardoor de activistische achterban enigszins verruimd raakte; de oprichting van de Raad van Vlaanderen en de bestuurlijke scheiding, een ingreep in de Belgische staatsstructuur die vervolgens uitliep op een poging ook de Vlaamse samenleving te herschikken; ten slotte in februari 1918 de mislukte 'volksraadpleging' tot herverkiezing van de Raad van Vlaanderen die het failliet van de *Flamenpolitik* voorspelde.

Begin februari 1917, ongeveer op het tijdstip dat de Raad van Vlaanderen het licht zag en zo'n zes weken voor de afkondiging van de bestuurlijke scheiding, arriveerde in Brussel de katholieke professor in de rechten Konrad Beyerle om er een functie te bekleden in het bezettingsbestuur. Voor hem was de taak weggelegd, het activisme ingang te doen vinden in de brede lagen van de katholieke Vlaamse bevolking. De komst van Beyerle kenmerkte een verruiming van de *Flamenpolitik* met een als het ware maatschappelijke dimensie.³⁵

32. Von Unger was een poëtisch onderlegde militair die onder meer *Noordhoorn* van René De Clercq naar het Duits vertaalde en bij zijn gedwongen vertrek uit Gent van Domela met een gedichtje afscheid nam: "Unsre Wege sind geschieden, / da ich fiel, vom Pfeil getroffen. / Doch ich lasse nicht vom Hoffen: / Unsrer Völker Sieg und Frieden / sind uns beiden noch beschieden." Ook de Duitse dominee Otto Bölke mocht zich verheugen in een lyrische ontboezeming. Bölke had in 1917 een boekje geschreven met de titel *Unter dem Banner der Versöhnung* waarin hij de zogezegde Duits-Vlaamse verbondenheid ophemelde, en kreeg van Von Unger het volgende gerijmde complimentje: "Versöhnend führt den flämschen Leu / nun unserm Banner zu, / wer so im tiefsten Herzen treu / die Heimat liebt wie du."

33. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, pp. 90-91 en 286 (60).

34. Cf. voetnoot 27.

35. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, pp. 166-210.

Het was erom te doen niet meer alleen Vlaamsgezinde cirkels, maar de grote massa van de Vlamingen die tot dan toe nauwelijks met het flamingantisme in aanraking was gekomen, laat staan met het verfoeide activisme, warm te maken voor een zelfstandig Vlaanderen. Daarvoor zouden de grote geledingen in de Vlaamse samenleving, vooral katholieken en socialisten, hun partijen, vakbonden en verenigingen, bewerkt worden door telkens geestverwante Duitse zegslieden. Zoals de katholiek Beyerle poolshoogte nam in katholieke kringen, poogden rijksdagsleden van de SPD en sociaaldemocratische medewerkers van het bezettingsbestuur de banden aan te halen met de Vlaamse linkerkzijde en slaagden er inderdaad in een socialistisch activisme van de grond te krijgen. Vanaf mei 1917 was in het bezettingsbestuur bovendien de sociaaldemocratische vrouwenrechtenijveraarster Adele Schreiber-Krieger in de weer om in Vlaanderen een activistische vrouwenbeweging op poten te zetten. Voor de nieuwe Vlaamse staat een staatsvolk creëren, was de bedoeling van al deze activiteiten.

Aan Lode Wils danken we het voorstel de ontwikkeling van de Belgische nationaliteitenkwestie te interpreteren in het licht van de theorie van Antonio Gramsci.³⁶ Gramsci ging ervan uit dat een klasse of sociale beweging die in een bepaalde maatschappij de politieke macht wou grijpen, eerst de 'geestelijke hegemonie' moest ondermijnen van de tot dusver heersende klasse, waarmee deze de loyaleit van de bevolking aan het bestaande bestel verzekerde. Elke politieke revolutie vereiste dus een voorafgaande 'geestesrevolutie'. Zo botste de voorbarige machtsgreep van de activisten zoals later van het VNV, aldus Wils, op "een vijandige bevolking die nog opgesloten zat in de Belgische geesteswereld".

In die zin was het de functie van mensen als Beyerle een Vlaamse 'geestesrevolutie' te bespoedigen. Een masterplan moeten we daar evenwel ook niet achter zoeken, veeleer een weerslag van het respons dat de *Flamenpolitik* inmiddels in verschillende geledingen van de Duitse maatschappij had gevonden. Beyerle was in Brussel nooit benoemd, hadden Duitse katholieken er niet vooraf hun beklag over gedaan dat ze zich ondervertegenwoordigd voelden in het bezettingsbestuur. Was mevrouw Schreiber-Krieger niet uit eigen beweging op zekere dag in België neergestreken, was er evenmin sprake geweest van een activistische vrouwenbeweging. Niet alleen in haar beginfase berustte de *Flamenpolitik* ruimschoots op improvisatie.

De bestuurlijke scheiding had uiteraard een uitbreiding tot gevolg van het Duitse bureaucratische apparaat. De *Zivilverwaltung* werd in twee aparte besturen voor Vlaanderen en Wallonië gesplitst. De *Flamenpolitik* was tot dan toe het domein geweest van de *Politische Abteilung* die dan ook een kordate aanpak voorstond, terwijl de *Zivilverwaltung* in menig opzicht de boot had proberen af

36. L. Wils, *Verleden en toekomst van een natie*, in: L. Wils, *Vlaanderen. België. Groot-Nederland. Mythe en Geschiedenis*, Leuven, 1994, pp. 450-473; hier pp. 468-471.

te houden. Nu was er evenwel een aparte Vlaamse sectie van de *Zivilverwaltung* ontstaan die er opeens een punt van maakte zich te profileren op het terrein van de *Flamenpolitik*. Uiteindelijk met succes: in november 1917 werden de bevoegdheden voor nationaliteitenkwesies overgeheveld naar de besturen voor Vlaanderen en Wallonië en verhuisde de *Politische Abteilung* van de gouverneur-generaal naar de *Zivilverwaltung Flandern*. Wat bedoeld was om de concurrentiestrijd te beslechten, deed in het vervolg de geestdrift voor de *Flamenpolitik* in de *Politische Abteilung* duidelijk tanen.³⁷

Toen in februari 1918 de professor in de rechten Hans Gmelin naar Brussel kwam om mee te werken in een commissie die een grondwet moest uitstippelen voor een 'Belgische Unie' en haar twee deelstaten, vond hij het bezettingsbestuur in een toestand van ontredde. De mislukking van de volksraadpleging tot 'herverkiezing' van de Raad van Vlaanderen had volgens hem twijfels doen rijzen over het succes van de *Flamenpolitik* en de Duitsers opnieuw in twee kampen verdeeld. Aan de ene kant *Zivilverwaltung*, gouverneur-generaal en militairen die wilden doorgaan. Aan de andere kant *Politische Abteilung* en ministerie van Buitenlandse Zaken die de *Flamenpolitik* wilden afremmen. Dat juist op hetzelfde tijdstip het Brusselse hof van beroep aanhoudingsbevelen durfde uitvaardigen tegen de activistische leiders August Borms en Pieter Tack, was volgens Gmelin te wijten aan het feit dat de rechters zich terdege bewust waren van de onenigheid aan Duitse kant: "*De Belgen maken zich vrolijk over onze organisatie-experimenten.*"³⁸

DE WEIMAR-REPUBLIEK EN DE VLAAMSE BEWEGING

Heeft Duitsland de *Flamenpolitik* na de oorlog voortgezet? Het antwoord op deze vraag hangt ook af van wat we met *Flamenpolitik* precies bedoelen. Slaat het begrip op elke oprisping van Duitse belangstelling of genegenheid voor de Vlaamse beweging, van wie dan ook en wanneer dan ook? Dit is als het ware de ruimst mogelijke definitie. Of is het alleen zinvol van *Flamenpolitik* te spreken in verband met een bepaalde historische periode, zijnde de Duitse bezetting van België tijdens de Eerste Wereldoorlog, en in verband met een bepaald beleid dat erop gericht was door inwerking op de Vlaamse beweging de voorwaarden te scheppen om België in te schakelen in een Duitse invloedssfeer, en dat steunde op een akkoord van alle betrokken Duitse instanties?

In die zin was het met de *Flamenpolitik* gedaan nog vóór de oorlog was afgelopen, uiterlijk op 30 augustus 1918. Toen schreef rijkskanselier Georg von

37. LWL, archief Petri, ongeordend bestand: Die Flamenpolitik des Ersten Weltkrieges, p. 37; cf. ook F. Wende, *Die belgische Frage [...]*, p. 175.

38. W. Dolderer, Blauwdrukken voor een activistisch Vlaanderen. Hans Gmelin – een Duits rechtsgeleerde als adviseur van de Flamenpolitik, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 48, 1989, nr. 3, pp. 152-171; hier pp. 158-159.

Hertling een brief aan Franz-Josef Pflieger, de opvolger van Beyerle als referent voor katholieke aangelegenheden. In het verloop van de gebeurtenissen tot november 1918 was deze brief de vierde cesuur.

Verontrust door uitspraken van regeringsleden die met het oog op de benarde militaire toestand bereidheid hadden gesignaleerd, België te ontruimen, had Pflieger een beroep gedaan op de kanselier om de beloftes van zijn voorgangers aan de activisten gestand te doen. Von Hertling had al voordien geen grote geestdrift voor de *Flamenpolitik* tentoongespreid.³⁹ Nu zette hij er voor zijn part een streep onder: Het activisme was volgens hem niet levensvatbaar, de regering mocht zich niet langer inlaten met een “door Duitse steun moeizaam in stand gehouden particuliere actie van enkele delen van de Vlaamse bevolking”.⁴⁰

Weliswaar had de kanselier onder de feitelijke militaire dictatuur van de legertop in deze fase van de oorlog niet echt veel meer te zeggen. Het was nu nochtans duidelijk dat de *Flamenpolitik* niet meer kon rekenen op een akkoord van alle betrokken Duitse instanties. Zij werd integendeel in de volgende maanden de twistappel in een langdurige ruzie tussen de ministeries van Binnenlandse en Buitenlandse Zaken.⁴¹

Onder Binnenlandse Zaken ressorteerde na de oorlog een groep medewerkers van de *Zivilverwaltung Flandern*, die met de afwikkeling van de *Flamenpolitik* belast waren. Van afwikkeling wilden ze evenwel nog een hele tijd niet weten. Reeds in oktober zouden ze een aanzienlijk bedrag gestort hebben op een rekening van de rijksbank om de activistische propaganda vanuit Duitsland voort te zetten.⁴² Herhaaldelijk kwamen ze op de proppen met voorstellen voor een naoorlogse *Flamenpolitik*: Duitsland moest op de vredesconferentie de Vlaamse autonomie bepleiten, de economische banden weer nauwer aanhalen, de Vlaamse beweging in de gaten blijven houden en in “Duits-politieke zin (...) controlleren en leiden”. Telkens ketsten zulke ideeën af op het verzet van Buitenlandse Zaken.

Hier was men uiterlijk begin december 1918 tot het besef gekomen dat Duitsland zich op geen enkele manier meer met de Vlaamse zaak mocht moeien, niet in het laatst om de Vlaamse beweging zelf geen schade te berokkenen. Een

39. F. Wende, *Die belgische Frage [...]*, pp. 173-182.

40. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, pp. 189-190; cf. ook H.J. Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging*, d. 1, Antwerpen, 1969, p. 83.

41. W. Dolderer, *Deutscher Imperialismus [...]*, pp. 233-236; p. 352(56).

42. Petri noemde in 1943 op gezag van een rapport van Robert Paul Oszwald het bedrag van 10 miljoen BEF., consul Rudolf Asmis van het Duitse ministerie van Binnenlandse Zaken had het in juni 1920 over 80.000 mark. De rijksregering verklaarde in december 1928 dat het bezettingsbestuur in 1918 inderdaad had beslist 10 miljoen BEF. uit te trekken, maar niet voor steun aan de activisten, maar om Duitse culturele en sociale instellingen in het naoorlogse België te subsidiëren. De operatie zou evenwel op 9 november 1918 door de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken Carl Trimborn zijn gekelderd.

verbolgen ambtenaar krabbelde in juni 1919 op de rand van een schrijven waarmee Binnenlandse Zaken het heuglijke nieuws had meegedeeld van de stichting van de Frontpartij: *“De referent in het ministerie van Binnenlandse Zaken kan nog steeds niet inzien dat onze Flamenpolitik compleet verkeerd was.”* Het was een geschil dat zich reeds had aangekondigd in februari 1918 met de ruzie tussen *Zivilverwaltung* en *Politische Abteilung*, en het duurde tot einde 1921 vóór Binnenlandse Zaken bijdraaide en aan verdere Vlaamsgezinde initiatieven de brui gaf.

Tot in de jaren dertig bleven het ministerie van Buitenlandse Zaken en de ambassade in Brussel het standpunt verdedigen dat Duitsland zich in principe niet met de Vlaamse kwestie had te moeien.⁴³ Ze knoopten daarmee aan bij de vooroorlogse traditie van het Duitse buitenlandse beleid waarover José Gotovitch vaststelde dat *“on ne relève pas la moindre indice d'une politique à long terme élaborée par L'Allemagne en fonction du mouvement flamand”*.⁴⁴

De Duitse nachtmerrie was het spook van een Franse hegemonie, gebaseerd op het systeem van Versailles. De Vlaamse beweging werd als factor beschouwd die in staat was België uit de Franse invloedssfeer te verwijderen. Maar daarin zouden de flaminganten alleen kunnen slagen als ze in eigen land niet het minste verwijt te vrezen hadden van Duitsgezindheid wat aan Duitse kant een strikt beleid van niet-inmenging veronderstelde. Duitsland was er bovendien niet mee gebaat als na een Belgische splitsing Wallonië door Frankrijk zou worden opgeslorpt. Ons belang vereist een *“welstellend, onafhankelijk, stevig”* België waar we zaken mee kunnen doen, schreef een gezaghebbende ambtenaar op Buitenlandse Zaken in september 1929.

Weliswaar volgde de Duitse ambassade ten tijde van de Weimar-republiek de ontwikkeling van de Vlaamse beweging op de voet. Maar deze belangstelling ging vooral uit naar de meerderheids-flaminganten rond Frans Van Cauwelaert. De Vlaams-nationalisten werden als marginaal beschouwd. Zij vingden dan ook geregeld bot met hun herhaalde verzoeken om politieke steun door het officiële Duitsland.⁴⁵ Alleen humanitaire hulp aan activistische ballingen werd toelaatbaar geacht.

Voor de Duitse *Drang nach Westen* was november 1918 alvast een zware opdoffer. Elzas en Lotharingen waren terug bij Frankrijk aangehecht. In België was met Eupen-Malmedy een Duitse irredenta ontstaan waar ook de Weimar-republiek

43. W. Dolderer, De republiek van Weimar en de Vlaamse beweging, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 56, 1997, nr. 2, pp. 101-123; nr. 3, pp. 131-151.

44. J. Gotovitch, La légation d'Allemagne [...], p. 459.

45. De enige uitzondering was in december 1928 de uitkering van telkens 3000 mark aan de tijdschriften *Vlaanderen* en *Jong-Dietschland*. De omstandigheden van deze operatie wijzen er evenwel op dat ze niet in het verlengde lag van een officieel Duits beleid, maar dat drie goede vrienden, de veteraan van de *Flamenpolitik* Robert Paul Oszwald, de ex-activist Raf Verhulst en de ambtenaar op Buitenlandse Zaken Werner Neumeister, de zaak op eigen houtje moeten hebben bedisseld. Cf. voetnoot 43.

zich niet voorgoed bij wou neerleggen. In de tweede helft van de jaren twintig hoopte de regering in Berlijn munt te slaan uit de monetaire troebelen in België om de streek als het ware te kunnen terugkopen.⁴⁶ Het gebied links van de Rijn met bruggenhoofden op de rechteroever was door de geallieerden bezet, de noordelijke uitloper met de driehoek tussen de steden Aken, Krefeld en Kleef door Belgische troepen. “*Warum ist es am Rhein so schön?*”, luidde een populair Duits liedje. De mensen aan de Beneden-Rijn verzonnen daar nu in hun Limburgs getinte streektaal een nieuw antwoord op: “*Weil de Belgier, de Apen, an de Rhin stonn on gapen.*”⁴⁷

De Belgen waren nochtans allesbehalve geestdriftige bezetters. Een verslaggever die de krant *L'Etoile Belge* in 1924 naar de Belgische zone stuurde, deed een droevig verhaal.⁴⁸ Hij ontmoette soldaten die wegwijnden van heimwee en er hun beklag over deden dat ze niet dezelfde privileges genoten als hun kameraden van de andere geallieerde strijdkrachten. Zij moesten bijvoorbeeld voor het openbaar vervoer de volle prijs afdokken wat de Fransen in hun zone niet moesten. De Belgische kantine in Krefeld beschikte niet over genoeg borden om alle officieren daar tegelijkertijd hun maaltijden te laten verorberen. Bij de Amerikanen is het luxe, bij Fransen en Britten een gezapig leventje, bij de Belgen doffe ellende, zo besloot de reporter.

Het officiële België voerde anders dan Frankrijk in het bezette gebied ook geen expansionistisch beleid.⁴⁹ De Fransen poogden tot en met 1923 een separatistische beweging te kweken, niet anders dan de Duitsers met het activisme hadden gedaan, om het Rijnland los te wrikken van het Duitse Rijk. De regering in Brussel deed daar niet aan mee. Een Franse satellietstaat tot aan de Nederlandse grens kon ze missen als kiespijn.

Dat nam niet weg dat er in conservatief-patriottische kringen mensen waren die wel iets voelden voor een Belgische drang naar het Oosten, of beter gezegd *poussée vers l'Est*. Zo bepleitte de Waalse abbé Norbert Wallez een federatieve aansluiting van het Rijnland bij België. Volgens hem was er voor de Belgen de historische taak weggelegd de katholieke en ‘Latijnse’ Rijnlanders te bevrijden van het Germaans-Slavisch-protestantse juk dat het Pruisische bewind sinds 1815 voor hen zou hebben betekend.

46. M.J. Enssle, *Stresemann's Territorial Revisionism. Germany, Belgium and the Eupen-Malmédy-Question 1919-1929*, Wiesbaden, 1980.

47. Mondelinge traditie in de familie van de auteur wiens moeder zich de Belgische bezetting van Krefeld nog herinnerde.

48. Cf. W. Dolderer, Ein belgischer Reisebericht aus dem besetzten Krefeld, in: *Die Heimat. Krefelder Jahrbuch*, jg. 82, 2011, pp. 126-129.

49. Cf. C. Jacobs, *Belgien und die Rhein-Ruhr-Frage*, Bonn, 1976; F. Vanlangenhove, Contribution à l'histoire de la politique rhénane de la Belgique de 1919 à 1925, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. 56, 1978, nr. 2, pp. 410-430.

“*Les populations qui vivent le long du Rhin*”, zo schreef Wallez in 1923, “*sont sûres d'appartenir à une antique et vénérable civilisation. Depuis Jules César et l'Empire Romain, elles s'informent et elles se pénètrent des idées, des moeurs, des goûts latins (...) Leur histoire (...) les détermine à considérer avec dédain les Prussiens, hommes rudes (...), tard venus à la Culture, et aux défauts de qui le protestantisme n'a pas manqué d'ajouter beaucoup.*”⁵⁰ De Belgisch-patriottische publicist Armand Wullus zou nog na de Tweede Wereldoorlog beweren dat de Rijnlanders, “*plus évolués, plus riches, plus pacifiques*” dan Pruisen, duidelijk meer met de Belgen gemeen hadden, al knoopte hij daar geen expansionistische conclusies meer aan, maar Europese.⁵¹

Vanuit Berlijns perspectief bereikte de destabilisering van het Duitse Westen een hoogtepunt in 1923. In januari bezetten Franse en Belgische troepen het Roergebied nadat de rijksregering met herstelbetalingen in gebreke was gebleven. In oktober bestormden gewapende separatisten de stadhuizen van onder meer Aken en Krefeld in de Belgische zone en raakten in hevige schietpartijen gewikkeld met de plaatselijke Duitse politie.⁵² De regering van de deelstaat Pruisen voelde zich alvast genoodzaakt tot een tegenactie. Zij huurde daarvoor de Duits-nationale Oostenrijker Hans Steinacher in die niet aan zijn proefstuk toe was.

Steinacher had in zijn geboorteland Kärnten tegen de Slovenen gevochten en in Opper-Silezië tegen de Polen. Van 1925 tot het einde van de Rijnland-bezetting in 1930 was hij in Frankfurt verantwoordelijk voor een *Deutsche Arbeitsstelle* met een dubbele opdracht: separatistische strekkingen op Duits grondgebied in de gaten houden en tegenwerken en de Duitsgezindheid in Eupen-Malmedy in stand houden. Steinacher werkte nauw samen met de jonge jurist en Pruisische ambtenaar Franz Thedieck die vanaf 1923 eveneens belast was met de bestrijding van het separatisme en van het Belgische bewind in Eupen-Malmedy.⁵³ Onder meer hielp Thedieck in 1929 in Keulen de Duitsgezinde *Christliche Volkspartei* van de Oostkantons boven de doopvont houden.⁵⁴

Weliswaar beperkte de ambtelijke opdracht van Steinacher zich tot het bezette Rijnland en de Oostkantons. Nochtans werd hij in de tweede helft van

50. N. Wallez, Notre politique rhénane, in: *La Revue Catholique des idées et des faits*, jg. 3, 13 april 1923, nr. 3, pp. 12-14; hier p. 13.
51. A. Wullus, Friedenshafen – Port de Paix, in: *L'Armée – La Nation*, jg. 5, nov. 1950, nr. 11, pp. 5-12; hier p. 9.
52. Een dossier met ooggetuigen-verslagen over de gevechten rond het stadhuis in Krefeld, opgetekend tien jaar na de feiten, bevindt zich in het stadsarchief Krefeld, best. 70/432 (Gedenkfeier zur Erinnerung an den Separatistenabwehrkampf).
53. B. Kartheuser, *Die 30er Jahre in Eupen-Malmedy. Einblick in das Netzwerk der reichsdeutschen Subversion*, Neundorf, 2001, pp. 31-38.
54. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlijn (PAB), B 11/222: Bundesministerium für Gesamtdeutsche Fragen (staatssecretaris Franz Thedieck) aan Buitenlandse Zaken, Bonn, 11 juni 1954.

de jaren twintig ook een spilfiguur in de betrekkingen tussen Duits- en Vlaams-nationale studentenkringen.⁵⁵ Steinacher was oud-lid van de *Verein Deutscher Studenten* (VDSt), een nationalistisch, ook antisemitisch, genootschap dat zich na de nederlaag van 1918 toelegde op Duitse cultuurpropaganda buiten Duitsland. Dat was met name de taak van de in 1920 in Berlijn opgerichte *Grenzlandstiftung* van de VDSt die contacten met en steun aan Duitstalige minderheden in Europa had te behartigen. In de schoot van de *Grenzlandstiftung* werd in 1926 een *Auslandsamt* opgericht met de bedoeling de banden nauwer aan te halen met niet-Duitse, maar potentieel Duitsvriendelijk geachte volkeren, waaronder uiteraard de Vlamingen.

In opdracht van het *Auslandsamt* ondernam de toen amper twintigjarige student in de rechten Walther Reusch samen met zijn Keulse collega Oskar Fleischmann in 1926 een eerste verkenningstocht naar Vlaanderen. De reis werd bekostigd door de *Deutsche Arbeitsstelle* van Steinacher. Voor de contacten zorgden Robert Paul Oszwald⁵⁶ en Franz Fromme, twee veteranen van de *Flamenpolitik* respectievelijk de pro-activistische propaganda tijdens de Eerste Wereldoorlog. Tot einde de jaren twintig toerde het tweetal Reusch en Fleischmann geregeld rond in de Nederlanden.

Zeven decennia later zou Reusch zich herinneren: *“Wir besuchten Stijn Streuvels, Felix Timmermans, trafen Jef van Hoof. Politischen Parteien hielten wir uns weisungsgemäß fern, trafen aber eindrucksvolle Persönlichkeiten aus dem Verbond van Vlaamsche Oudstrijders, nahmen zweimal an der IJzerbedevaart teil, knüpften freundschaftliche Verbindungen mit den flämischen Studentenvereinigungen in Löwen (über Jef Custers) und in Gent (durch Dr. Elias) an, deren sehr lebhaften Treffen wir einige Male als Gäste beiwohnen durften. Über den Vlaamsch Hoogstudentenverbond in Löwen wurden wir auch mit der grootnederlandse beweging bekannt, zu deren Kongressen wir zweimal eingeladen waren. Wir lernten Professor Geyl und den Studentenführer van Soest kennen, die uns beide beeindruckten. Wir erwarben in Flandern einen großen Bekanntenkreis; mit einigen wenigen aus diesem Kreise stand ich bis vor kurzem noch in Verbindung, so mit Dr. Borginon, Dr. G. Romsee, Dr. V. Leemans, Dr. L. Simons, Dr. Jef Custers.”*⁵⁷

55. W. Dolderer, De nieuwe Duits-Vlaamse toenadering na de Eerste Wereldoorlog. Een bijdrage tot de voorgeschiedenis van de collaboratie, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 46, 1987, nr. 4, pp. 211-233; jg. 47, 1988, nr. 2, pp. 109-128; nr. 3, pp. 129-139.

56. Cf. S. Laux, *Flandern im Spiegel der “wirklichen” Volksgeschichte. Robert Paul Oszwald als politischer Funktionär, Publizist und Historiker*, in: D. Burkhard, G. Helmut, T. Ulrich (ed.), *Griff nach dem Westen*, pp. 247-290.

57. Eigen collectie documenten, schrijven Walther Reusch, Hamburg, 12 augustus 1995. Over Reusch. cf. W. Dolderer, *Reusch, Walther*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, pp. 2603-2604. Reusch is bijna 96 jaar wanneer hij op 11 augustus 2002 in Hamburg overleden is.

Er werd in de late jaren twintig nogal wat over en weer gereisd, Vlaamse deelnemers op Duitse congressen en culturele evenementen, Duitse deelnemers op Vlaamse en Nederlandse. Aan Duitse kant kwam daar een langetermijnstrategie bij te pas, namelijk in het toekomstige Vlaanderen een zo mogelijk Duitsvriendelijke elite te doen ontstaan. De contacten met de Vlaamse studentenbeweging waren een buitenkans om geschikte kandidaten voor een studieverblijf in Duitsland te selecteren. De vereiste beurzen gingen weer, althans grotendeels, voor rekening van de *Deutsche Arbeitsstelle* van Steinacher die er ook voor zorgde dat Duitsers aan de universiteiten Leuven en Gent kwamen studeren.

Uiteraard is het de vraag of we dat allemaal *Flamenpolitik* mogen noemen. De betrokkenen zelf zouden hun activiteiten wellicht inderdaad in het verlengde hebben gezien van wat volgens hen het Duitse oorlogsbeleid in België had beoogd, namelijk 'waarborgen' scheppen dat het land niet in het kamp van de westerse mogendheden zou kapseizen. Het was dan wel een *Flamenpolitik* van jonge studenten, ex-activistische ballingen en nationalistische Duitse en Vlaamse intellectuelen. Hun actie stond haaks op de officiële lijn van het buitenlandse beleid in de Weimar-republiek, al waren de bedoelingen vergelijkbaar: België uit de invloedssfeer van Frankrijk te halen. Alleen wilden de nationalisten aan weerszijden België vernietigen omdat het volgens hen een onherroepelijk Franse vazal was. De Duitse diplomatie achtte België in staat een onafhankelijke en niet noodzakelijk Duitsvijandige koers te varen en ze hoopte daarvoor op de groeiende macht van de gematigde meerderheids-flaminganten.

Van Belgische kant werd nu en dan het bezwaar geopperd dat een van de meest bedrijvige stokers, namelijk Oszwald, als rijksarchivaris in Duitse overheidsdienst stond. Althans in de jaren 1925 tot 1930 was dat ook het geval voor Steinacher. In september 1929 werd Oszwald inderdaad op het ministerie ontboden en in scherpe bewoordingen gekapitteld voor een anti-Belgisch opstel. Voor de rest placht de Duitse diplomatie erop te wijzen dat ook ambtenaren zich op de vrijheid van meningsuiting mochten beroepen.

NAAR EEN TWEDE FLAMENPOLITIK

Van belang waren de Duits-Vlaamse contacten ten tijde van de Weimar-republiek als voorgeschiedenis van wat in het Derde Rijk opnieuw zou uitgroeien tot een beleid van actieve en van overheidswege gestimuleerde inwerking niet alleen op de Vlaamse beweging, maar op de hele 'westelijke ruimte' van de Zwitserse grens tot Duinkerke. Enkele acteurs die in de jaren twintig als jonge studenten hun sporen hadden verdiend, kwamen nu aan hun trekken. Zo vinden we Walther Reusch in de jaren dertig als secretaris van de *Volksdeutscher Rat* die de banden behartigde met Duitstalige minderheden in Europa, evenals in een vooraanstaande functie van de *Bund Deutscher Westen*, een koepel van verenigingen die de Duitse irredenta ten

westen van de in Versailles vastgelegde grens vertegenwoordigden. In de vroege jaren veertig ontmoeten we Reusch dan als *Kriegsverwaltungsrat* in het militaire bestuur in Brussel.

Weliswaar bleef de Duitse diplomatie ook na 1933 nog een tijdje huiveren van al te kordate inmenging in andermans binnenlandse aangelegenheden. Maar naast het traditionele bestel van de Duitse staat stond nu met de partij en haar organisaties een parallelle structuur die in het totalitaire regime eveneens staatsgezag opeiste en de menigvuldige, meestal particuliere, initiatieven tot inwerking op westelijke buurlanden gretig poogde op te slorpen. Dat dit nu zou moeten gepaard gaan met een tot dusver ongekende centralisatie, doeltreffendheid en slagvaardigheid, blijkt uit het militaire taalgebruik dat erbij te pas kwam: "*De hele buitenlandse werking is te vergelijken met een front tegen een vijand*", zo luidde het in een rapport van de SD, de veiligheidsdienst van de partij, uit Essen in het Roergebied. In dit verslag van december 1936 was tevens sprake van het "*Duitse inofficiële buitenlandse beleid*".⁵⁸

Wat er echter ook uit blijkt, is dat de centralisatie niet van een leien dakje liep. Er waren nog te veel mensen betrokken bij de westwaartse propaganda die weliswaar Duits-nationaal, maar geen nazi's waren, zoals Franz Thedieck. Hij was nog steeds bezig met Eupen-Malmedy, nu in opdracht van het rijksministerie in plaats van het Pruisische ministerie van Binnenlandse Zaken. Volgens het SD-rapport schoot hij evenwel schromelijk tekort. Hij wou namelijk alleen samenwerken met Duitsgezinde katholieken in de Oostkantons, en hij vertikte het rekening te houden met de 'jonge nationaal-socialisten' die er ook waren.

Robert Holthöfer die tussen 1934 en 1938 vanuit Essen met geld van het ministerie van Propaganda het Vlaams-nationalisme subsidieerde, viel evenmin in de smaak. Hij steunde namelijk de verkeerde fractie in het VNV: niet de 'volks-Germaanse' strekking rond Ward Hermans die onvoorwaardelijk voor het Derde Rijk opkwam, maar de 'sterk anglofiele' en bovendien 'christelijk-Latijnse' groep rond Elias, Borginon en Leemans. De conclusie was dus ontnuchterend: de hele westwaartse propaganda was volgens de SD-verslaggever een complete warboel. Er was aan Duitse kant dringend behoefte aan een 'opperbevel', en wel in 'volstrekt' nationaalsocialistische zin.

Hoe viel de tweede Duitse *Flamenpolitik* te beoordelen in vergelijking met de eerste? Dat was de vraag waar *Kriegsverwaltungsrat* Franz Petri in Brussel in 1943 een uitvoerig rapport aan besteedde.⁵⁹ Het ging de bezetters op dat tijdstip niet echt meer voor de wind. In militair opzicht was het tij beginnen keren, en in kringen

58. Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, RW 33/2918/52 – 76: Bericht des SD-Oberabschnitts West über die Außenarbeit im Westen, hier p. 13, p. 21. Met dank aan Etienne Verhoeyen die mij dit document in april 2002 overhandigde.

59. LWL, archief Petri, ongeordend bestand: Die Flamenpolitik des Ersten Weltkrieges, pp. 1-4, 6 en 38.

NATIONALE
JONG-VLAAMSE BEWEGING.

Cent. 27 maart 1918.
in Vlaanderen.

Aan Zijne Majesteit Willem II,
Duitsch Keizer, Koning van Pruisen,
Fyino van Oorlog, Opperbevelhebber van het
Leger.

Majesteit!

Het mit den slaag der eeuwen ontwaakte volk van Vlaanderen sendt Uwe Majesteit, als blijk van hulpe, zijn gelukwensch ter gelegenheid van de keizerrijke overwinning onder Uwe heerlijkheden aanveering bevochten.

Vooreen staet, gelijk in vroegere eeuwen, het Duitsch leger in de grensstreek van Germanen en Romeinen tegenover den vijand, telkens werd de Germanen teruggedreven en verloor zij gebied.

Uwe Majesteit is het gegeven den erfvijand naar het Zuiden te grijpen en Uwe Majesteit verdedt het voerrecht geschenken den overzesschen belager in ons te werpen, en wederom de eud-Germaansche landen te hervinnen.

Het achter deze landen liggend Vlaanderen heelt ruiter eden, immers door de nageymal van Uwe Majesteits legers wordt de ontgaping van een Vlaamschen Staat ongelijk.

Voer Duitschland nabere toekant in het Westen is een Staat Vlaanderen, onafhankelijk en afgescheiden van het ons onderdrukend Valand en egyptisch zeeval als militair met Duitschland verbonden, noodzakelijk.

maal van de heerlijkheden door de etich-
landse gewesten
i.
t aan Duitschland zijde
oring.

In de vurige hoop op Uwe Majesteits verlossend oord,
waarvoor België sterven en Vlaanders volk leven zal, neem
wij ons huldigend, in naam van de

Nationale Jong-Vlaamse Beweging,

J.C. Oude-Valsbergen,
Voorzitter.

H. Sinnest,
Ondervoorzitter.

H. Dees,
Schrijver.

G. Steenhout,
Penningmeester.

(Centrale Groep).

Opgesteld door J.D. Donck Nieuwenhuis Nyegaard.

Afschrift.

Nadat de Duitse troepen op 23 maart 1918 het geallieerde front in Frankrijk hebben doorbroken en meteen oprukken naar Parijs, vraagt de Jong-Vlaamse kern van het activisme aan de Duitse keizer om de Belgische staat te laten verdwijnen en om een onafhankelijke Vlaamse staat te laten ontstaan. Ondanks de verdeeldheid omtrent zijn persoon binnen de Jong-Vlaamse groep, blijkt uit het document dat Domela Nieuwenhuis Nyegaard dit belangrijke document redigeert namens die (meest radicale) groep activisten. [ADV N, BE ADV N AC392, D8860(4/4)]

van hun Vlaamse collaboratie-partners kregen ze met groeiende misnoegdheid af te rekenen. Vergeleken met de vorige bezetting constateerde Petri een ontwikkeling in omgekeerde zin: In 1914 was de bereidheid om met de bezetter samen te werken, aanvankelijk nul geweest en slechts ten gevolge van de *Flamenpolitik* tot 1918 heel geleidelijk gestegen. In 1940 was de Duitsers een 'onverwacht gunstig' onthaal te beurt gevallen, maar sindsdien was de stemming 'gedurig' verslechterd.

Ondertussen waren zowel binnen de collaborerende Vlaamse minderheid – Petri raamde het aantal op 125 000 – als aan Duitse kant de tegenstellingen almaar verscherpt. Opnieuw stonden 'gematigden' tegenover 'radicalen'. De vorige keer waren het Unionisten tegen Jong-Vlamingen⁶⁰, nu VNV tegen DeVlag, en zoals toen konden de ruziënde Vlaamse fracties telkens rekenen op steun van rivaliserende krachten aan Duitse kant. Als man van de *Militärverwaltung* schreef Petri zijn rapport duidelijk ook met de bedoeling argumenten aan te reiken tegen de 'radicalen' in ss- en partijkringen.

Zo verwees hij naar het voorbeeld van Domela om de stelling te ontzenuwen dat 'Dietse' gezindheid noodzakelijk indruiste tegen 'Groot-Germaanse' belangen. De dominee was immers een even overtuigd Groot-Nederlander als Pangermaan. Ook was de *Flamenpolitik* van de Eerste Wereldoorlog volgens Petri gekenmerkt door een sterke klemtoon op de Nederlandse identiteit en de culturele zelfstandigheid van de Vlamingen. Die was nu op het tweede plan verschoven; daarentegen werd de 'Germaanse verbondenheid' in de verf gezet: "*Der Erfolg ist nicht unbedingt günstig*", vond Petri. Voor een 'daadwerkelijke' Vlaams-Duitse toenadering had de 'voorzichtige' methode van de jaren 1914/18 de betere 'psychologische voorwaarde' geschapen.

Een duidelijk verschil vond Petri ook dat de eis voor onmiddellijke bestuurlijke scheiding weliswaar nog nu en dan door een veteraan als Borms werd aangekaart, maar voor de rest geen grote rol meer speelde. Petri zag daarin een uiting van groeiend Vlaams zelfbewustzijn. Door de Belgische wetgeving van de jaren dertig was de taalkwestie feitelijk opgelost. Wallonië werd niet meer beschouwd als de geduchte bakermat van de verfransing, maar integendeel als "*mogelijke Vlaamse levensruimte van de toekomst*".

60. Dat er een echte tegenstelling was, werd nochtans tegengesproken door Franz Fromme die eveneens in 1943 een rapport schreef voor de *Militärverwaltung*. Volgens Fromme waren de activisten "*niet uit eigen overtuiging*", maar onder Duitse druk in twee richtingen gesplitst. De unionistische Vlaamsche Landsbond was, aldus Fromme, een kunstmatig schepsel van de *Politische Abteilung* die te allen prijze de Belgische staat zou hebben willen behouden. In de grond zouden alle activisten op het Jongvlaamse standpunt hebben gestaan. Alleen waren de Unionisten voor de chantage van het bezettingsbestuur gezwicht omdat ze vreesden anders de Duitse steun kwijt te raken; LWL, archief Petri, ongeordend bestand: Nordwestliche Reichsvorlande IV, 3.b: Die flämische politische Bewegung (Franz Fromme), p. 14.

BESLUIT

Was dus het federalisme de “strategie van de nederlaag”, zoals Vlaams-nationalisten als Lode Claes of Mark Grammens na de oorlog zouden staande houden? Of is het federale België van vandaag een authentiek resultaat van de *Flamenpolitik* als uiteindelijk succesrijk model van “nation building”?⁶¹ “Dat België uiteenvalt, is een postume triomf van Hitler”, heeft Lode Wils in 1996 gesteld.⁶² We zouden ook kunnen denken aan een zinsnede uit het verzoekschrift waarmee een vijftal Jong-Vlamingen tenminste twee keer, in juli 1917 en in het voorjaar van 1918, in eensluidende bewoordingen bij Duitse instanties goede sier had pogen te maken voor de gewantrouwde Domela: “Zelfs indien Duitschland niet alles bereikt wat én voor Vlaanderen én voor het Duitse Rijk noodig is, zal er in Vlaanderen een partij blijven bestaan die op politiek gebied alles van Duitschland verwacht en anti-Fransch is.”⁶³

Er is inderdaad zo'n 'partij van Duitsland' geweest, het VNV in de tweede helft van de jaren dertig. Ook de groep ex-activistische ballingen in Nederland rond het tijdschrift *Vlaanderen* vormde uiterlijk sinds 1924 een Duitsgezinde kern die de uiterste rechterzijde in de Weimar-republiek favoriseerde.⁶⁴ Of we de Frontpartij van de jaren twintig zo mogen noemen, lijkt al twijfelachtig. Hoe dan ook had de Frontpartij niet veel om het lijf; op het hoogtepunt van zijn tussenoorlogs electoraal getij in 1939 behaalde het Vlaams-nationalisme een Vlaams stemmenaandeel van amper 13 percent.⁶⁵

We kunnen zeker niet zeggen dat er over meerdere decennia heen éénzelfde *Flamenpolitik* zou zijn gevoerd. Wat we zien, is veeleer een verscheidenheid van telkens verschillende politieke omstandigheden, betrokken acteurs en soms ook tegenstrijdige belangen. Nog veel minder kunnen we zeggen dat de *Flamenpolitik* al lang voor 1914 van start zou zijn gegaan. We kennen daarvoor geen afdoend

61. Aan de *Freie Universität* in Berlijn is onder de werktitel *Deutschland und der flämische Nationalismus 1914-1945* een doctoraatsverhandeling in de maak van Jakob Müller waarin de *Flamenpolitik* wordt onderzocht als een geval van “nation building avant la lettre”, vergelijkbaar met de politiek van *reeducation* in het naoorlogse Duitsland en Japan of de Amerikaanse en westerse inspanningen voor een *regime change* in Afghanistan en Irak na 2001/03. Uitgangspunt zijn denkoefeningen van met name Amerikaanse politologen en strategen over van buitenuit geïnduceerde politieke en maatschappelijke structuurwijzigingen door middel van militaire bezetting en elitewisseling.
62. *Veto. Studentenweekblad (Leuven)*, jg. 23, 14 oktober 1996, nr. 4, p. 16.
63. De versie van juli 1917 is in het Duits en Nederlands afgedrukt bij M. Van de Velde, *Geschiedenis der Jong-Vlaamsche Beweging [...]*, pp. 184-190. Een Duitstalige handschriftelijke versie uit het voorjaar van 1918 bevindt zich in fotokopie in het ADVN, D16281(1) (fonds Bölke), het origineel in het stadsmuseum van Jüterbog. De vijf ondertekenaars waren Willem de Vreese, Everhardus Godée-Molsbergen, de burgemeester van Sinaai Jozef Verstraete, de rector van de universiteit Gent Pierre Hoffmann en Emile Dumon.
64. Cf. L. Vandeweyer, De hoop op een Duitse revanche-oorlog. De voorbereiding van de kollaboratie door de Vlaams-nationalisten rond het weekblad 'Vlaanderen', in: *Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Bijdragen*, nr. 12, mei 1989, pp. 207-228.
65. Br. De Wever, *Greep naar de macht*, Tiel, 1995, p. 261.

bewijs.⁶⁶ Er was wel een continuïteit in een bepaalde Duits-nationale visie op de Nederlanden als cultureel patroon zonder dat daar telkens een operatief beleid uit voortvloeide.

Ongetwijfeld was de *Flamenpolitik* een ambitieuze poging om diepgaande structurele wijzigingen in de Belgische samenleving op gang te brengen. Haar verwezenlijkingen waren echter van uitermate tijdelijke duur.⁶⁷ Het Belgische bestel is over twee Duitse bezettingen heen opmerkelijk stabiel gebleven. Deze bezettingen hadden zelfs telkens een aanzienlijke versterking van het Belgische patriotisme tot gevolg. Het was dan ook niet in de jaren twintig of veertig dat België begon te ontrafelen, maar in de jaren zestig. Toen was de verschuiving van de economische krachtsverhoudingen tussen de Belgische gewesten een niet meer te ontkennen feit en spreidde een nieuwe Vlaamse middenklasse een groeiend zelfbewustzijn tentoon. De *Flamenpolitik* lag toen al naargelang van de definitie twintig tot vijftig jaar achter de rug.

Winfried Dolderer (° 1954) is historicus en journalist, studeerde geschiedenis, Duits en kunstgeschiedenis in Mainz en geschiedenis in Leuven. Hij doctoreerde in 1989 in Kassel op een proefschrift over *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt. Die Rezeption der Flamenfrage in Deutschland und deutsch-flämische Kontakte 1890 bis 1920*. In de jaren 1980 was hij Duitsland-correspondent van *De Nieuwe* en van 1990 tot 1997 van *De Standaard*. Hij werkte ook mee aan de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* en is lid van o.m. de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en de Arbeitskreis Historische Belgienforschung.

66. Ook Yamine die zich grote inspanningen getroost om het tegendeel aan te tonen, schrijft p. 340 dat er *"nergens concrete plannen van de zijde van de Duitse regering (...) van vóór 1914, gericht op het voeren van een Flamenpolitik"*, zijn vast te stellen. Hij ontwijkt deze bevinding evenwel door een soort Duitse collectieve wil te veronderstellen waarin alle individuele, particuliere of semi-particuliere, roerselen van vooroorlogse belangstelling voor de Nederlanden zouden zijn samengevloeid en gestold tot een *"imperialistisch schema"* (p. 329). Deze constructie lijkt op haar beurt te schematisch om echt te overtuigen.
67. Cf. M. Grammens, *Gedaan met geven en toegeven*, Leuven 1990, p. 22, waar de auteur betreurt dat de Vaste Commissie van Taaltoezicht, zijn vader Flor Grammens dus, niet langer dan van 1940 tot 1944 de tijd had gekregen om Brussel te hervernederlandsen, hetgeen anders misschien was gelukt.

WINFRIED DOLDERER

Een beleid uit één stuk?

Continuïteit en discontinuïteit in de Duitse Flamenpolitik

De Duitse *Flamenpolitik* van de Eerste Wereldoorlog was een ambitieuze poging om diepgaande wijzigingen op gang te brengen niet alleen in de structuur van de Belgische staat, maar ook in de geestesgesteldheid van de Vlaamse samenleving. Zij was een hegemoniaal beleid met de bedoeling door inwerking op de Vlaamse beweging de voorwaarden te scheppen om België in een Duitse invloedssfeer in te schakelen. We kunnen nochtans niet vaststellen dat dit beleid van regeringszijde reeds vóór 1914 stelselmatig zou zijn voorbereid. De operationele fase ging vijf maanden na de Duitse inval in België in januari 1915 van start. Wel konden officiële instanties een beroep doen op dossierkennis die particuliere acteurs al vóór de oorlog of in de beginperiode van de bezetting ter plaatse hadden vergaard.

Belangstelling voor Vlaanderen bleef ook na 1918 in Duitsland bestaan. Zij was nu ruimschoots gemotiveerd door de gevreesde bedreiging van het Duitse Westen door een expansionistisch Frankrijk. Vanuit Duits oogpunt was België dankzij de Vlaamse beweging de zwakste schakel in het Franse systeem van allianties in het tussenoorlogse Europa. De *Flamenpolitik*, als we ze in die periode zo willen noemen, had nu een anti-hegemoniaal, want tegen het spook van een zegevierend Frankrijk gericht karakter.

Van een zonder meer hegemoniaal beleid kunnen we uiteraard weer spreken vanaf 1940. En anders dan de eerste was deze tweede *Flamenpolitik* reeds vóór de oorlog stelselmatig voorbereid – door een van overheidswege gestimuleerd beleid van inwerking op de westelijke buurlanden sinds 1933.

WINFRIED DOLDERER

A systematic policy?

Continuity and discontinuity in the German *Flamenpolitik*

The German *Flamenpolitik* during the First World War was an ambitious attempt to bring about profound changes not only in the structure of the Belgian state, but also in the state of mind of Flemish society. It was a hegemonic policy attempting to influence the Flemish movement in such a way as to create the conditions to insert Belgium into the German sphere of influence. However, we are unable to demonstrate that the government had already systematically prepared this policy before 1914. The operational phase kicked-off five months after the German invasion of Belgium in January 1915. However, the official bodies were able to take advantage of the expertise that had already been collected by particular actors before the war or in the early period of the occupation. Even after 1918 Germany continued its interest in Flanders. It was then abundantly motivated by the feared threat to the German West by an expansionist France. According to the German point of view Belgium – due to the Flemish Movement – was the weakest link in the French system of alliances in Europe during the period between the wars. At that time the *Flamenpolitik*, if we wish to call it thus during that period was anti-hegemonic in nature as it was directed against the spectre of a triumphant France.

Obviously, from 1940 we can describe it again as a straightforward hegemonic policy. And in contrast to the first *Flamenpolitik* this second version had already been systematically prepared before the war by a policy encouraged by the authorities to influence western neighbouring countries from 1933.
